

Stappen naar toetsstenen. Canononderzoek in de jeugdliteratuur

Sara Van den Bossche
Universiteit Gent

De literaire canon is een fascinerend maar heikel onderwerp. Omdat een canon geen tastbare vorm aanneemt, kan je met het idee alle kanten op, hetgeen dan ook weerspiegeld wordt in de discussies over het concept binnen het jeugdliteratuuronderzoek.

Binnen dit veld is de literaire canon lange tijd onderbelicht gebleven. Daar waar onderzoekers van volwassenenliteratuur het concept van de canon al in de late jaren '60 in vraag begonnen te stellen en ze het nog steeds voortdurend bijsturen, kwam deze ontwikkeling op het terrein van de jeugdliteratuur veel later op gang. Doordat dit veld zich pas vanaf de jaren '70 begon te ontplooiën als een zelfstandig onderzoeksdomein, liep het een achterstand tegenover de algemene literatuur op. Bij het wegwerken van die achterstand hadden jeugdliteratuuronderzoekers echter andere katten te geselen, waardoor het concept van de canon nauwelijks aan bod kwam. Dit feit wijt Bettina Kümmerling-Meibauer aan de lage status van het veld van de jeugdliteratuur op zich: "Het argument dat kinderliteratuur niet canoniek is, heeft een serieuze discussie van dit onderwerp tot op heden onmogelijk gemaakt." (Kümmerling-Meibauer, 1999: 13-14)ⁱ Deze houding zien we de laatste jaren echter evolueren. Zoals Harry Bekkering in 2003 vaststelde, was er in de twee voorafgaande decennia sprake van een toenemende "belangstelling [...] voor aspecten van canonvorming in de jeugdliteratuur" (Bekkering, 2003: 8-9).ⁱⁱ Voor hedendaagse jeugdliteratuuronderzoekers heeft het bespreken van het concept namelijk een specifieke betekenis: het is een vorm van legitimering voor het gehele veld. Ook pogingen om een eigen canon samen te stellen, kunnen tegen die achtergrond geduid worden. Dit geldt in het bijzonder voor anthologieën als *Touchstones. Reflections on the Best in Children's Literature*,¹ *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur*,² *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur. Ein internationales Lexikon*³ en *Brave new worlds. Old and New Classics of Children's Literatures*.⁴

Jean Webb wijst eveneens op de waarde van canonvorming als een essentieel onderdeel in het proces waarin jeugdliteratuur een inhaalbeweging maakt en als volwaardig onderzoeksdomein gevestigd wordt, een evolutie die volgens haar nog steeds aan de gang is (Webb, 2006: 60). Nog volgens Webb staan in het op de kaart zetten van jeugdliteratuuronderzoek twee kwesties centraal: debatten met betrekking tot de canon enerzijds en het concept van een klassiek kinderboek anderzijds (Webb, 2006: 60). Als gevolg van dit legitimeringsproces ontstaat een vreemde paradox, waarbij wetenschappers uit een jong veld zich proberen te profileren door middel van kwesties die in het gevestigde domein van de volwassenenliteratuur al achterhaald zijn, zo stelt Deborah Stevenson:

Canonvorming is nooit een eenvoudige en niet-controversiële zaak. Binnen de jeugdliteratuur kwam deze hang naar canonvorming er, ironisch genoeg, net wanneer vakgroepen Engels begonnen met het herbekijken en ontmantelen van canons, waardoor

¹ Geredigeerd door Perry Nodelman en uitgegeven in drie volumes tussen 1985 en 1989.

² Onder redactie van Bettina Hurrelmann (1995).

³ Verzameld door Bettina Kümmerling-Meibauer in twee banden, 1999.

⁴ Onder redactie van Elena Paruolo (2009).

jeugdliteratuur een ouderwets onderzoeksveld werd, ondanks dat het pas bestond (Stevenson, 2009: 111).

Hoewel jeugdliteratuuronderzoekers er dus alle belang bij hebben om het onderwerp canon aan te snijden, wordt er hoofdzakelijk op een *indirecte* manier aandacht aan besteed, bijvoorbeeld in de marge van studies met een andere focus. Er heersen uiteenlopende opvattingen over wat dan wel de aard van die canon is, waardoor het canononderzoek binnen de jeugdliteratuur als heterogeen bestempeld kan worden. Toch zijn er een aantal elementen die steeds terugkeren, met name de universaliteit, de functie en de kenmerken van de jeugdliteraire canon(werken), alsook de belangrijkste factoren die in canoniseringsprocessen onderscheiden kunnen worden. Hieronder volgt een overzicht van de grootste gemene delers in dit segment van de studie van de jeugdliteratuur.

Bestaan

Eén van de heetste hangijzers binnen het canononderzoek in de jeugdliteratuur is een bijzonder fundamentele vraag, namelijk of een afzonderlijke canon van jeugdliteratuur überhaupt wel bestaat. In de meeste gevallen wordt die vraag positief beantwoord. Gevestigde waarde Zohar Shavit, bijvoorbeeld, stelt dat de jeugdliteratuur “als geheel gestratificeerd is in gecanoniseerde en niet-gecanoniseerde systemen” (Shavit, 1986: 33). Zij is dus van mening dat er wel degelijk een aparte jeugdliteraire canon is, maar stelt deze gelijk met niet-gecanoniseerde volwassenenliteratuur en kent er dus een lage status aan toe. Ook Rita Ghesquiere sluit zich bij deze zienswijze aan. “Dat de jeugdliteratuur over een eigen canon beschikt, behoeft nauwelijks bewijzen”, stelt Ghesquiere (2004: 59), die deze stelling echter nuanceert door toe te voegen dat de jeugdliteratuur als geheel “zich toch vooral [gedraagt] zoals de niet-gecanoniseerde volwassenenliteratuur” (Ghesquiere, 2009: 20). Zohar Shavit laat er verder geen twijfel over bestaan dat canonieke jeugdboeken, althans naar haar mening, nooit dezelfde status zullen kunnen bereiken als hun pendanten uit de volwassenenliteratuur (Shavit, 1986: 86). Andere onderzoekers kennen de jeugdliteraire canon een hogere waarde toe. Jean Webb en Bettina Kümmeling-Meibauer, bijvoorbeeld, staan een zelfstandige canon van jeugdliteratuur voor, maar wijzen er wel op dat de samenstelling ervan nog niet afgerond is (Webb, 2006: 65; Kümmeling-Meibauer, 2003). Een uitgesproken positieve houding tegenover jeugdliteratuur in het algemeen en tegenover de canon in het bijzonder, vinden we dan weer bij Eva-Maria Metcalf. Zij gelooft niet alleen in het bestaan van een aparte canon, ze is er ook van overtuigd dat er binnen de algemene literatuur ruimte is voor moderne, subversieve kinder- en jeugdboeken. Net “het speelse ombuigen van hoog en laag [en van] volwassenen- en kindercultuur” kenmerkend voor dit soort boeken, draagt volgens haar bij tot “de integratie van jeugdliteratuur in de ‘mainstream’.” (Metcalf, 2006: 218) Deze hoopvolle attitude tegenover (de status van) kinderliteratuur is eerder een zeldzaamheid onder de onderzoekers. Een eveneens opvallende stem in deze discussie is die van Emer O’Sullivan, die het bestaan van een dergelijke canon, in de zin van een normatieve, radicaal afwijst. De reden daarvoor is dat O’Sullivan het onderwijssysteem ziet als een cruciaal kanaal op het vlak van canonisering, een kanaal dat volgens haar niet bereikbaar is voor kinder- en jeugdliteratuur:

Aangezien scholen en universiteiten, met hun drang om voorbeeldige waarden over te brengen, lang de voornaamste macht in canonvorming geweest zijn en nog steeds zijn, valt het te begrijpen waarom er, hoewel enkele individuele werken uit de kinderliteratuur als

klassiekers erkend zijn, geen canon van kinderliteratuur is gebaseerd op de autoriteit van zorgvuldig gekoesterde traditie. (O'Sullivan, 2005: 131)

Bovendien, zo stelt Emer O'Sullivan, speelt de commerciële kant van het veld van de jeugdliteratuur hier een heel grote rol in. Zonder de zweem van winstbejag die aan het etiket "klassieker" kleeft, zou men de kinderliteratuur meer serieus kunnen nemen. Nu is de situatie echter zo dat er

in de praktijk een aantal niet-vergelijkbare teksten [zijn] waarvoor er geen enkelvoudige, gedeelde verklaring van de (canonieke) processen van selectie, evaluatie, behoud en overdracht is en kan zijn. Uitgaven onder de noemer van 'klassieker' woekeren, maar hun vormen van overdracht kunnen doorgaans niet vergeleken worden met die van de canon van volwassenenliteratuur. Ze zijn een markt eerder dan een literair fenomeen. (O'Sullivan, 2005: 147)

Met deze uitermate kritische houding staat O'Sullivan echter quasi alleen.

Algemene geldigheid

Een tweede belangrijk punt is de eventuele universaliteit van de jeugdliteraire canon, vooropgesteld dat die bestaat. Als achtergrond hierbij wordt verwezen naar het concept van "Weltliteratur" dat door Johann Wolfgang von Goethe geïntroduceerd werd. Goethe doelde ermee op een wereldomspannende bibliotheek van zogeheten "Grote Boeken" die als richtsnoer voor de gehele literatuur kon gelden. Maria Nikolajeva vertrekt van Goethes begrip en omschrijft de werken die tot deze verzameling behoren als "een aantal boeken uit verschillende tijdperken [...] en naties die de tand des tijds doorstaan hebben en diep in de geest van verschillende generaties lezers gegrift zijn." (Nikolajeva, 1996: 13) Nikolajeva meent dat een dergelijke notie niet toepasbaar is op werken uit de canon van kinderliteratuur, waarvan de inhoud bepaald wordt door duidelijk afgebakende nationale grenzen. Bettina Kümmerling-Meibauer is dezelfde mening toegedaan. De kinderboeken die gecanoniseerd worden zijn voornamelijk nationaal gebonden, het zijn de toetsstenen van een bepaald land, internationale klassiekers met algemene geldigheid zijn daarentegen eerder zeldzaam. Daar valt echter tegen in te brengen dat er ontzettend veel kinderliteratuur vertaald wordt, waardoor er een grote culturele transfer ontstaat en vele kinderboeken dus wel degelijk nationale grenzen kunnen overstijgen. Nikolajeva en Kümmerling-Meibauer geven dan ook grif toe dat er enkele uitzonderingen zijn, zoals de bekendste sprookjes, *Robinson Crusoe* van Daniël Defoe, Jonathan Swifts *Gulliver's Travels* en *Nils Holgersson* van Selma Lagerlöf. Internationale klassiekers die door andere onderzoekers genoemd worden zijn verder *Pippi Langkous*, *Alice in Wonderland*, *Heidi*, *Pinocchio*, *Peter Pan* en *Emil und die Detektive*, om er maar enkele te noemen.

Geletterdheid en literaire socialisatie

De rol van een canon, daarover is het gros van de onderzoekers het eens, is het scheppen van structuur. De canonwerken van een bepaalde cultuur maken een gedeeld referentiekader uit, dat wordt gecreëerd door het, doorheen de tijd, in een canon bewaren, reproduceren en verspreiden van literaire werken (zie Høyrup, 2003: 55). Zoals John Stephens en Robyn McCallum stellen, is de functie van een canon "het vormen, levend houden en handhaven van culturele kennis". (Stephens & McCallum, 1998: 21) Kennis bezitten van die canonwerken is daardoor een noodzakelijke voorwaarde om (een deel van) die cultuur te begrijpen en erin te kunnen functioneren (zie Stevenson

1997: 113). Het is dus uitermate belangrijk dat kindlezers de hoekstenen van hun literatuur leren kennen om zo geletterheid te kunnen verwerven. Op een manier zou je daardoor kunnen stellen dat canonwerken van extreem grote betekenis zijn voor een jong publiek. Dat vindt ook Beverly Lyon Clark, die hierover het volgende betoogt: “Canonieke werken zijn precies diegene die een cultuur wil bewaren door ze door te geven aan haar jonge leden. Canonieke werken zijn dus altijd, in zekere zin, literatuur voor kinderen” (Clark, 2003: 53). Opnieuw een reden dus waarom het onderwerp van de canon prominent aan bod zou moeten komen in jeugdliteratuuronderzoek.

Canoniseringsprocessen

Heel wat onderzoekers doen een poging om vast te stellen welke de meest invloedrijke factoren in processen van canonisering zijn. Ten eerste dient het canonieke boek aan bod te komen in het onderwijs, dat als taak heeft er op toe te zien dat kinderen met canonwerken in aanraking komen (zie Weinreich, 2003; O’Sullivan, 2005). Verder wordt de impact van zowel de literaire als de academische wereld hoog ingeschat. Van belang voor een canonwerk is namelijk dat het onderworpen wordt aan literaire kritiek en dat het besproken wordt in universitaire studies en literatuurgeschiedenissen (zie Shavit, 1986; Stevenson, 1997; Clark, 2003). In al deze gevallen durft het schoentje echter wel eens te wringen: over het algemeen geniet het veld van de jeugdliteratuur nog steeds minder hoog aanzien dan de volwassenenliteratuur, waardoor het geen evidentie is dat een kinderboek aanspraak kan maken op deze canoniseringsmiddelen. Denk maar aan Zohar Shavits pessimistische overtuiging dat statussymbolen helemaal onbereikbaar zijn voor kinderboeken, en Emer O’Sullivan’s focus op het gebrek aan aandacht voor jeugdliteratuur in het (academische) onderwijs.

Verder wijzen Beverly Lyon Clark en Deborah Stevenson er op dat ook een zeker commercieel succes onontbeerlijk is voor het overleven van een kinderboek, dat een zo groot mogelijk publiek zou moeten bereiken (Stevenson, 1997; Clark, 2003). Frappant is in dit opzicht de voorkeur van volwassen “gatekeepers”. Vaak willen de leerkrachten, opvoeders, ouders, bibliothecarissen en uitgevers van deze wereld niet enkel Literatuur met een Grote L en Historische Waarde doorgeven aan de kinderen onder hun hoede, maar ook – en vooral – hetgeen ze zelf kennen en waar ze van houden (Stevenson, 1997: 115). Daarbij grijpen ze niet zelden terug naar de favorieten uit hun eigen jeugd, hetgeen Deborah Stevenson er toe leidt te besluiten dat kinderboeken bij uitstek deel uitmaken van een familiale context, ver weg van de academische of literaire kringen: “de doorsnee lezer is op zoek naar [...] een collectie klassiekers bestaande uit sterk gekoesterde erfenissen van eerdere generaties die fungeren als liefdevolle geschenken voor de volgende generatie” (Stevenson, 2009: 113). Bovendien, zo stelt ze vast, zijn populariteit en grote verspreiding van groter belang voor jeugdboeken dan voor werken voor een ouder publiek: “lezersaantallen zijn in jeugdige lezerskringen veel belangrijker voor status dan in de volwassenenliteratuur, waar slechts een handvol van de ‘juiste’ lezers even zwaar doorwegen als honderden en duizenden van de verkeerde.” (Stevenson, 1997: 119) Hiermee plaatst ze een groot deel van de door sentiment en nostalgie gestuurde canoniseringsprocessen in de jeugdliteratuur lijnrecht tegenover de geijkte – binnen de algemene literatuur doorslaggevend – kanalen van het onderwijs en het onderzoek.

Kenmerken

Tot slot rest de vraag wat een canoniek kinderboek kenmerkt. Hiervoor kunnen we opnieuw aanknopen bij de kwestie van de functie van de canon, waarin het normatieve overheerst. Voor het merendeel van de onderzoekers blijkt het normbepalende karakter van een canonwerk namelijk van

doorslaggevend belang. Hans-Heino Ewers, bijvoorbeeld, beklemtoont deze voorbeeldfunctie, die het rechtstreekse gevolg is van de richtinggevende rol van de eigenlijke canon. Hij stelt dat canonwerken “als voorbeeldig beschouwd worden [en] een positieve norm belichamen.” (Ewers, 2007: 97) Ook Bettina Kümmerling-Meibauer legt de klemtoon op de voorbeeldigheid van een gecanoniseerd boek. Dat exemplarische zit hem volgens haar in het vernieuwende karakter van het werk, de stijl en verbeeldingskracht die er uit spreken, de meervoudige interpretatiemogelijkheden en de relevantie die het biedt voor zowel jonge als volwassen lezers (Kümmerling-Meibauer, 2003: 178 e.v.). Een gelijkaardige benadering vinden we bij Heidi Lexe, die eveneens uitgaat van de navolgenswaardigheid van canonwerken. In haar onderzoek legt ze bovendien een gedeelde motiefconstellatie bloot in een aantal klassiekers van de jeugdliteratuur, waaronder *Pinocchio*, *Pippi Langkous*, *Heidi* en de Harry Potterboeken. Ze benadrukt daarbij de herkenbaarheid en het unieke karakter van de hoofdpersonages (Lexe, 2003: 59). Opvallend is immers dat het in de jeugdliteratuur gaat om individuele werken die wereldfaam vergaren, terwijl het in de volwassenenliteratuur overwegend volledige oeuvres zijn die gecanoniseerd worden (cfr. Ewers, 2009: 133). Verder onderscheidt Lexe de afwezigheid van ouders, een zekere manifestatiedrang, een nauwe band met de natuur en een weigerachtige houding als opvallende kenmerken (Lexe, 2003: 78 e.v.)

Tot slot

Het beeld van de relevantie van het concept van de literaire canon voor het domein van de jeugdliteratuur dat hier naar voor komt, is eerder diffuus. Het weerspiegelt de versnipperde aard van het onderzoeksveld, waarin de verschillende meningen over het onderwerp sterk van elkaar kunnen afwijken. Deze situatie kan gekaderd worden tegen de achtergrond van de relatief late ontwikkeling en de onduidelijk status van het eigenlijke veld. Bovendien valt er een duidelijke spanning waar te nemen tussen de geëffende paden van de canoniseringskanalen zoals die ook in de volwassenenliteratuur voorkomen en de nog niet algemeen aanvaarde factoren van commercialisme en sentiment die voor de jeugdliteratuur bepalend zijn. Vast staat in elk geval dat de debatten over het concept nog volop aan de gang zijn en zeker de moeite waard zijn om te blijven voeren.

Bibliografie

- Bekkering, Harry. „Canon of geen canon, dat is de kwestie. Redactionele inleiding.” *Literatuur zonder leeftijd* 17: 60, 2003: 6-7.
- Clark, Beverly Lyon. *Kiddie Lit. The Cultural Construction of Children's Literature in America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003.
- Ewers, Hans-Heino. *Fundamental Concepts of Children's Literature Research. Literary and Sociological Approaches*. London: Routledge, 2009.
- Ewers, Hans-Heino. „Kinderliteraturhistorische Schlüsseltexte und kinderliterarischer Traditionskanon. Ein Diskussionsbeitrag.” *Kinder- und Jugendliteraturforschung* 2006/2007, 2007: 97-108.
- Ghesquiere, Rita. „Hoe lang duurt klassiek?” In *Dat moet je gelezen hebben. Literaire en educatieve canonvorming in de (jeugd)literatuur*, door Helma van Lierop-Debrauwer, Piet Mooren en Harry Bekkering (eds), 55-69. Leidschendam: Biblion, 2004.

—. *Jeugdliteratuur in perspectief*. Leuven: Acco, 2009.

Høyrup, Helene. „Børnelitteratur og kanon.” In *Nedslag i børnelitteraturforskningen 4*, door Torben (ed.) Weinreich, 53-84. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 2003.

Kümmerling-Meibauer, Bettina. „Crosswriting as a Criterion for Canonicity. The Case of Erich Kästner.” In *Transcending Boundaries: Writing for a Dual Audience of Children and Adults*, door Sandra. L. (ed.) Becket, 13-30. New York: Garland Publishing, 1999.

—. *Kinderliteratur, Kanonbildung und Literarische Wertung*. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 2003.

—. *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur. Ein internationales Lexikon*. Stuttgart: Metzler, 1999.

Lexe, Heidi. *Pippi, Pan und Potter. Zur Motivkonstellation in den Klassikern der Kinderliteratur*. Wien: Ed. Praesens, 2003.

Metcalf, Eva-Maria. „The Changing Status of Children and Children’s Literature.” In *Children’s Literature. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*, door Peter (ed.) Hunt, 211-219. New York: Routledge, 2006.

Nikolajeva, Maria. *Children’s Literature Comes of Age. Toward a New Aesthetic*. New York: Garland, 1996.

O’Sullivan, Emer. *Comparative Children’s Literature*. Abingdon/New York: Routledge, 2005.

Shavit, Zohar. *Poetics of children’s literature*. Athens, GA: University of Georgia Press, 1986.

Stephens, John, en Robyn McCallum. *Retelling Stories, Framing Culture. Traditional Story and Metanarratives in Children’s Literature*. New York/Londen: Garland, 1998.

Stevenson, Deborah. „Classics and Canons.” In *The Cambridge Companion to Children’s Literature*, door Matthew Orvill Grenby en Andrea Immel (eds), 108-123. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Stevenson, Deborah. „Sentiment and Significance: The Impossibility of Recovery in the Children’s Literature Canon or, The Drowning of ‘The Water Babies’.” *The Lion and the Unicorn* 21.1, 1997: 112-130.

van Lierop-Debrauwer, Helma. „De jeugdliteratuurkritiek als graadmeter.” In *Dat moet je gelezen hebben. Literaire en educatieve canonvorming in de (jeugd)literatuur*, door Helma van Lierop-Debrauwer, Piet Mooren en Harry Bekkering (eds.), 30-38. Leidschendam: Biblion, 2004.

Webb, Jean. „Genre and Convention.” In *Teaching Children’s Fiction*, door Charles (ed.) Butler, 60-84. Basingstoke: Macmillan, 2006.

Weinreich, Torben. „Litteraturens kanon - og børnelitteraturens.” In *Nedslag i børnelitteraturforskningen 4*, door Torben (ed.) Weinreich, 11-33. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 2003.

ⁱ Alle citaten uit niet-Nederlandstalige bronnen heb ik zelf naar het Nederlands vertaald.

ⁱⁱ Zie ook (van Lierop-Debrauwer 2004).